शोधनिर्देशक
उपप्रा.गोपालप्रसाद गैरे

'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासमा पात्रविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय, त्रिचन्द्र क्याम्पस स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका निम्ति
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
पार्वता ढकाल
त्रिचन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
घण्टाघर, काठमाडौँ
२०६७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षकी छात्रा पार्वता ढकालले **'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासमा पात्रविधान** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको उहाँको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि यस क्याम्पससमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०१/०२

....

गोपालप्रसाद गैरे

उप-प्राध्यापक

शोधनिर्देशक

त्रि-चन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

घण्टाघर, काठमाडौं ।

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत त्रि-चन्द्र क्याम्पसका विद्यार्थी छात्रा पार्वता ढकालले नेपाली स्नातकोत्तर तह दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गर्नुभएको **'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासमा पात्रविधान** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन-समिति

हस्ताक्षर

१. प्रा. वासुदेव घिमिरे

(संयोजक) ....

२. उपप्रा.गोपालप्रसाद गैरे

(शोध निर्देशक) ....

३. प्रा.राजेन्द्र सुवेदी

(बाह्य परीक्षक) ....

मिति :- २०६८/०१/०२

कृतज्ञताज्ञापन

अनुसन्धान कार्य वास्तवमा गहन, व्यापक, उत्तरदायित्वपूर्ण र वैज्ञानिक अध्ययन पद्धति रहेछ । अनुसन्धानको सैद्धान्तिक पक्षको गहन अध्ययन गरेर त्यसलाई व्यवहारिक रूप दिनु त झनै चुनैतिपूर्ण कार्य रहेछ । यस शोधपत्र लेखन कार्य विभिन्न व्यक्तिहरूको सुझाव, प्रेरणा र सहयोगबाट सफल भएको छ ।

प्रस्तुत **'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासमा पात्रविधान** शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु गोपालप्रसाद गैरेको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । शोधको शीर्षक छनोटदेखि सैद्धान्तिक पक्षको ज्ञान गराउँदै व्यवहारिक रूप प्रदान गर्ने क्रममा आफ्नो विविध कार्यव्यस्तताका बाबजुत पनि अमूल्य सहयोग, सुझाव र निर्देशन प्रदान गर्नु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछु । यस शोधकार्य गर्नाका लागि स्वीकृति प्रदान गर्नु भएकोमा संयोजक प्रा. वासुदेव घिमिरेप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

यसैगरी स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने क्रममा आदरणीय गुरुहरूको प्रत्यक्ष र परोक्ष सहयोगप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र लेखनको लागि मलाई घचघच्याइरहने मेरो परिवार, सामग्री उपलब्ध गराइ तथा शोधकार्यप्रति उत्साहित गरी सहयोग गर्नुहुने मेरा श्रीमान् नवराज न्यौपानेप्रति आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधलेखनको सिलसिलामा आवश्यक टीकाटिप्पणी तथा सरसल्लाहका साथै सामग्री व्यवस्थित गरी शुद्धसँग टङ्कन कार्य सम्पन्न गरिदिनु हुने मित्र शेखु शङ्कर कोइरालाप्रति विशेष अनुगृहित रहँदै साथीहरू निर्मला, सरस्वती, प्रेमप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यका लागि आवश्यक पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधपत्र आदि सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय तथा साझा प्रकाशन प्रति धन्यवाद अर्पण गर्दछु । अन्त्यमा, म प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, त्रि-चन्द्र क्याम्पससमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६७/१२/१८

....

पार्वता ढकाल

शैक्षिक सत्र :

२०६४/२०६६

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

अनु.	अनुवादक/अनुवाद
आई.ए.	इन्टरमिडियट अफ आर्टस्
इ.सं.	इस्वी सम्वत्
उपप्रा.	उपप्राध्यापक
उन.सं.	उनन्तीसौँ संस्करण
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प.सं.	पहिलो संस्करण
प्र.का	प्रकाशक/प्रकाशन
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
ब.	बहादुर
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक/सम्पादन
सा.प्र	साझा प्रकाशन
स्व.	स्वर्गीय

विषयसूची

शीर्षक **पृष्ठ**

परिच्छेद एक : शोध परिचय **१-५**

१.१ विषय परिचय १
१.२ शोधको समस्या २
१.३ शोधपत्रको उद्देश्य २
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २
१.५ अध्ययनको औचित्य ४
१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन ४
१.७ शोधविधि ५
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि ५
१.७.२ अध्ययन विधि ५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा ५

परिच्छेद दुई : उपन्यासकार लीलबहादुर क्षेत्रीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व **६-१९**

२.१ विषय प्रवेश ६
२.१.१ जन्म र बाल्यकाल ६
२.१.२ शिक्षादीक्षा ७
२.१.३ पारिवारिक अवस्था ७
२.१.४ आर्थिक अवस्था ८
२.१.५ व्यक्तिगत रुचि ८
२.१.६ मान -सम्मान तथा भ्रमण ९
२.२ लीलबहादुर क्षेत्रीको व्यक्तित्व ९
२.२.१ शारीरिक व्यक्तित्व
१०
२.२.२ स्रष्टा व्यक्तित्व
१०
२.२.३ संस्थागत संलग्नता
१४

२.३ लीलबहादुर क्षेत्रीको कृतित्व
१६
२.३.१ उपन्यास विधा
१६
२.३.२ निबन्ध विधा
१७
२.३.३ नाटक विधा
१७
२.३.४ कथा विधा
१८
२.३.५ कविता विधा
१८
२.३.६ फुटकर रचना
१८
२.४ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अन्तः सम्बन्ध
१९

परिच्छेद तीन : उपन्यासकार लीलबहादुर क्षेत्रीको औपन्यासिक यात्रा र प्रवृत्ति २१–३७

३.१ विषय प्रवेश २१
३.१.१ पूर्वपरम्परा र लीलबहादुर क्षेत्री २१
३.१.२ लीलबहादुर क्षेत्री र समकालीन उपन्यासकारहरू २२
३.१.३ लीलबहादुर क्षेत्री र उत्तरवर्ती उपन्यासकारहरू २६
३.२ लीलबहादुर क्षेत्रीको औपन्यासिक यात्रा र चरण विभाजन २६
३.३ लीलबहादुर क्षेत्रीका औपन्यासिक प्रवृत्ति ३४
३.४ निष्कर्ष ३७

परिच्छेद चार : पात्रविधानको सैद्धान्तिक आधार ३९-५३

४.१ विषयप्रवेश ३९
४.१.१ पात्र वा चरित्रको व्युत्पत्तिगत अर्थ ३९
४.१.२ पात्रको स्वरूप ४३
४.१.३ उपन्यासमा पात्रको भूमिका ४५
४.१.४ चरित्रचित्रणको विधि ४६

४.१.५ चरित्र/पात्र चयनको औचित्य ४८
४.२ पात्रविश्लेषणको आधार ४९
४.२.१ लिङ्गको आधार ४९
४.२.२ कार्यको आधार ४९
४.२.३ प्रवृत्तिको आधार ५०
४.२.४ स्वभावको आधार ५०
४.२.५ जीवनचेतनाको आधार ५०
४.२.६ आसन्नताको आधार ५३
४.२.७ आबद्धताको आधार ५३
४.३ निष्कर्ष ५३

परिच्छेद पाँच : 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासको पात्रविधान ५५-९९

५.१ विषय प्रवेश ५५
५.१.१ 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासको प्रमुख पात्रहरू ५६
५.१.२ 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासको सहायक पात्रहरू ६४
५.१.३ 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' उपन्यासको गौण पात्रहरू ७८
५.२ ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ उपन्यासको चरित्रचित्रण विधि ८९
५.३ ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ उपन्यासको पात्र चयनको औचित्य ९२
५.४ निष्कर्ष ९४

परिच्छेद छ : निष्कर्ष १००–१०६

सन्दर्भ सामग्री सूची १०७